

Марина Симић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
marina.simic@fpn.bg.ac.rs

Милош Ничић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
milos.nicic@fpn.bg.ac.rs

Антропологија државе: допринос студија бивше Југославије

Док су неке друге дисциплине пролазиле кроз културни обрт, антропологија је осамдесетих година прошлог века доживела „политички преокрет“ (Spencer 2007, уп. Vincent 1990), не само у смислу оживљавања политичке антропологије као гране антропологије, већ и у смислу антрополошког интересовања за политичко – и као израз сопствене позиције (истраживача и/или дисциплине) и као поље истраживања¹. С тим у вези, јавило се интересовање и за антрополошко проучавање државе, која је дуго била ван главног фокуса дисциплине. Разлог за то је једноставан – антропологија се као дисциплина формирала у проучавањима „друштва без државе“, иако су неки од очева оснивача као примарну тему својих истраживања имали управо „државу“ или разумевање њеног настанка и развоја (на пр. Луис Хенри Морган). Ово оживљавање интересовања за „државу“ као феномен и предмет анализе довело је до интересовања за разумевање различитих облика моћи и владања као културно и историјски специфичних.

Антрополошко разумевање комплексних феномена, као што је држава, која почива на етнографији, разликује се од перспективе других дисциплина. Шарма и Гупта (Sharma and Gupta 2006) у свом познатом предговору зборнику радова о антропологији државе, наводе да антрополошко проучавање државе може да иде у два основна правца: проучавање државе као праксе и државе као репрезентације. У проучавање државе као репрезентације спадало би проучавање правних и других докумената, али и културних текстова у ужем смислу, које производе медији

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту „Родна равноправност и култура грађанског статуса: историјска и теоријска утемељења у Србији“ (47021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

или су део популарне културе. Циљ таквог проучавања држава јесте анализа начина на који се дискурси о држави интерпретирају и користе у одређеним социјалним контекстима (ибид, 19). Међутим, репрезентације, представе државе / о држави нису само текстуалне.² Као што нас учи Бурдије (1999), још један значајни проучавалац државе (в. нпр. Bourdieu 2014), свака група људи која себе препознаје као колективитет има идеје о томе како свет изгледа (и како би требало да изгледа) и о свом месту њему. Међутим, то није нешто што откривамо само у „званичним документима“. Ове теорије су научене и конструисане кроз свакодневни живот. Оне немају само теоријске и когнитивне функције: оне су о ономе што се чини исто толико колико су и о ономе што се зна (Jenks 1992, 41–42). У том смислу, антропологија државе може да да значајан допринос разумевању начина на који се знања о држави конституишу.

Међутим, тиме се не исцрпљује антрополошки допринос проучавању државе. Трујо (Trouillot 2001) наводи да су антрополози ти који имају идеалну позицију за проучавање државе „одоздо“. То не значи нужно истраживања „обичних људи“ и свакодневног живота, али значи етнографски приступ као специфичну истраживачку и теоријску позицију. Етнографија као начин сазнања који привилегује искуство, често улази у просторе који нису лако доступни прпрекоеко официјалних докумената које користе друге дисциплине. Стога етнографија пружа јединствену перспективу на праксе које „распакују“ државу као конкретан територијални или интенционални ентитет (Das and Poole, 2004, 4). Ако прихватимо Трујоову (Trouillot *ibid*) идеју да држава нема институционалну фиксираност, већ да је држава ефекат пракси и репрезентација које излазе изван простора државних институција, онда је проучавање ових ефеката кључно за разумевање начина на који савремена држава функционише. Антрополошке студије власти и владања, која почивају на овој врсти сазнања, не показују само како се глобална политичка кретања манифестују на локалном нивоу, већ како се на локалном нивоу политичко конституише.

Међутим, то не значи да је антрополошка перспектива само локална и да се ту истраживање завршава. Као што наводи Гледхил (Gledhill 2010), чак и у самој Западној Европи из које потиче већина теорија државе, и која је неретко била (погрешна) полазна тачка анализе и других облика политичке организације, разлике у политичкој култури су довољно велике да би учиниле културну анализу локалних политичких култура/пракси есенцијалном за разумевање политичког живота уопште.

² Међутим, као што и сами Шарам и Гупта истичу, бирократске праксе и државне репрезентације су међусобно дубоко повезане и испреплетане стране истог процеса. Начини на који људи доживљавају бирократске праксе обликовани су репрезентацијама државе, док је, с друге стране, читање државних репрезентација зависно о начинима на које се људи сусрећу са институционалним праксама (*ibid*, 19).

Домаћа антропологија има широку традицију проучавања различитих правних и политичких аспеката државе још од самог настанка дисциплине³, док савремене политичке и економске промене у Источној Европи представљају праву лабораторију за антрополошко проучавање државе и у томе су узели учешћа и домаћи научници⁴. Радови у овом темату баве се политичком и економском трансформацијом држава бивше Југославије на специфичан начин – анализирајући државне институције и државне ефекте, притом се фокусирајући на саму идеју државе и као идеје и као сета институционалних и ванинституционалних пракси, смештајући те праксе у шири контекст политичко-економских промена у Европи. У том смислу, посебно се бавимо институцијама које се сматрају кључним за разумевање начина на који функционише савремена држава, укључујући различите државне институције, монопол над силом и обезбеђењем државних граница, али и ефектима државе ван граница њених институција.

Посебна вредност овог темата препознаје се у различитим приступима проблему антрополошког проучавања државе, што се огледа у теоријским позицијама заузетим у текстовима Марине Симић и Горана Докића – док своја етнографска истраживања Докић уоквирује путем Фукоовог концепта управљања (*governmentality*), Симић нуди могућности истраживања државе ван фукоовског оквира. Другу посебну вредност темата чине етнографске студије на којима се заснивају заступљени текстови, који такође нуде разноликост фокуса – текстови покривају истраживања у државним предузећима и институцијама, али и у јавним и приватним просторима обележеним постсоцијалистичком трансформацијом. Тако хетерогено поље истраживања омогућава праћење промена конституисања државе и државног/државотворног одоздо и одозго, путем званичних, али и неформалних пракси различитих актера у савременој Србији и бившој Југославији.

Темат се може оквирно поделити на два дела. У првом делу налазе се текстови Марине Симић, Ивана Рајковића, Огњена Којанића и Дејане Костић, а у другом текстови Чарне Брковић, Горана Докића и Вање Челебичић. Прва група текстова бави се политичком и економском трансформацијом државног система и начинима на које се ове промене одражавају у сфери рада и свакодневице, а други део темата обрађује теме везане за промену система социјалне заштите и регулације односа у сферама које су некада биле, или су још увек, „делимично“ државне.

Темат започиње текст Марине Симић, који даје сажет и кохерентан преглед антрополошких теорија о држави, с посебним освртом на студије

³ Од савремених студија в. нпр. Gavrilović 2013, Павковић 2014, Рибих 2011.

⁴ Посебно су биле значајне и бројне студије национализма, мултикултурализма и идеје грађанства, миграција, али и економске и политичке трансформације. Овде је немогуће набројати све релевантне студије и чланке на ову тему, а од оних које се тичу тема везаних за саму државу као идеју или сет институционалних пракси и њихових ефеката в. нпр Erdei 2007, Naumović 2013.

источноевропског постосцијализма. Ауторка истиче значај проучавања државе у Источној Европи као подручја чије специфичности могу да допринесу бољем разумевању савремених политичких процеса, али и донесу нове увиде у политичку теорију. „Жеља за државом“, забележена у бившој Југославији и појединим другим источноевропским земљама, важан је коректив оним политичким теоријама које ослобађање појединца смешта изван оквира статизма, нудећи нови поглед на савремене теорије о држави и њеном еманципаторском потенцијалу.

Рад Ивана Рајковића доноси анализу нових хегемонијских оквира унутар којих се трансформише социјална држава у Србији и начине на који му се друштвени актери прилагођавају. Текст се заснива на етнографској грађи прикупљеној међу различитим групама испитаника у вези са фабриком Црвена Застава у Крагујевцу. Разматрајући парадокс да је држава истовремено виђена и као главни извор корупције и кризе, али и као једини могући извор потенцијалног новог, функционалног друштвеног и моралног поретка, аутор износи нове увиде у везе између (не)рада и државе. У економски нестабилном амбијенту савремене транзиционе Србије зависност од дистрибутивне улоге државе ствара посебан етички став – да су за државу вреднији и кориснији управо они који од њених дистрибутивних моћи зависе, него они који ту дистрибутивну моћ поседују (политичари и бирократе). Рационализујући осећај моралне супериорности према држави, у односу на оне који државу (тренутно) представљају, испитаници рационализују и сопствену позицију, коју првенствено карактерише зависност од државне помоћи.

Текст Огњена Којанића показује начине на који су коруптивне праксе и део политичке трансформације у Србији и њихова последица. Рад се заснива на анализи начина на који су радници железнице у једном малом граду у Србији концептуализовали оно што су опажали као умножавање коруптивних пракси у свом предузећу и у држави у целини. Комодификација социјалних односа настала у новим политичким околностима, од осамдестих година прошлог века наовамо, нормализовала је корупцију до те мере да се чини да „нормалан живот“, којем теже његови испитаници, не би био могућ ни у „правом капитализму“.

Рад Дејане Костић нуди упоредни преглед наратива српских и босанско-херцеговачких службеника царине и пракси путем којих се наведеним наративима конструише специфична имагинација државе. Узимајући у обзир технолошки напредак рада царинских служби, те последично реструктурирање организације рада путем приватизовања одређених сектора или делегирања надлежности, али и еволуције и улоге царинских служби након СФРЈ, ауторка испитује новоотворена поља за изражавање државног суверенитета и модела управљања. Између стриктно легалних и илегалних пракси царинских службеника, ауторка маркира „сиве зоне“ деловања, за које се испоставља да су кључне тачке око којих се формира процес имагинације државе у савременим контекстима царинског рада.

Рад Чарне Брковић испитује последице редефинисања држављанства као етичке категорије, које се догодило током реформи социјалне заштите у Босни и Херцеговини, по завршетку последњег рата. Ауторка наводи да различите врсте клијентистичких пракси не морају бити схваћене као „разумљиве“ и „логичне“ стратегије које људи користе како би надвладали „недостатке“ савремене босанске државе, већ да је сама потреба да се социјална заштита персонализује саставни до савремених, глобалних, неолибералних идеја о односу „државе“ и „друштва“. Смештајући трансформацију система социјалне заштите у оквиру глобалне неолибералне трансформације државе, овај рад показује како етнографске студије могу да отворе „велике теме“ и допринесу политичкој теорији уопште.

Прилог Горана Докића залази у праксе позиционирања ратних ветерана постјугословенских ратова у односу на државу и њихове тежње за материјалним и симболичким препознавањем и признањем. Фокусирајући своја истраживања на ове теме, аутор указује како интеракције ветерана са (било замишљеном било материјално уоквиреном) државом осветљавају бројне друштвене и политичке трансформације које су присутне у Србији након распада СФРЈ. Једна од најзначајнијих трансформација јесте виђење да се држава *налази*, у исто време, и одвојена од цивилног друштва и везана за њега. Како би одговорио на овакво распрострањење моћи и одговорности, користећи притом податке добијене етнографским радом са ветеранима, аутор упућује на Фукоов концепт управљања (*governmentality*) и закључује да су активности државе у многим случајевима преузеле и преобликовале многобројне и наизглед независне невладине организације у оквиру пејзажа институционалне преплетености.

Вања Челебичић, у свом истраживању пракси конзумирања кафе и понашања у кафеницима Бихаћа, указује на стања институционалне непредвидивости и последица које такав друштвени амбијент има за становнике тог града. Везујући идеје својих испитаника о сигурности и стабилности за праксе којима се држава конструише, ауторка показује комплексне и контрадикторне ставове о томе шта значи живети у стањима непредвидивости током постсоцијалистичке трансформације.

Посебна вредност овог темата огледа се у разноликости теоријских притупа проблему антрополошког проучавања државе и етнографским истраживањима на којима су заснована. Тако, на пример текст, Марине Симић указује на могућности проучавања државних пракси ван Фукоовог концепта управљања, док Горан Докић своју анализу успешно заснива управо на том оквиру. Етнографске студије на којима се заснивају заступљени текстови покривају истраживања у државним предузећима и институцијама, али и у јавним и приватним просторима обележеним постсоцијалистичком трансформацијом. Тако хетерогено поље истраживања омогућава праћење промена конституисања државе и државног/државотворног одоздо и одозго, путем званичних, али и неформалних пракси различитих актера у савременој Србији и бившој Југославији.

Радови окупљени у овом темату показује значај који проучавање трансформације источноевропских држава има за антрополошко проучавање државе уопште. Они показује две ствари: да је држава више него влада или збир државних институција и да антрополошко проучавања државе осветљава начине на који се државе формирају, што је много више од анализе начина на који се држава појављује у свакодневном животу.

Литература

- Bourdieu, Pierre 2014. *On the state: Lectures at the Collège de France, 1989–1992*. Cambridge: Polity Press.
- Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Daas, Veena and Deborah Poole. 2004. “State and Its Margins: Comparative Ethnographies”. In *Anthropology in the Margins of the State*, ed. Veena Das and Deborah Poole, 3–34. New Delhi: Oxford University Press.
- Erdei, Ildiko. 2007. “Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije”. U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 76–127. Beograd: Srpski geneološki centar.
- Gavrilović, Ljiljana. 2013. *Pazarsko-sjenički kvartet*. Novi Pazar: Muzej „Ras“ Novi Pazar
- Gledhill, John. 2000. *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics*. London and Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Jenks, Richard. 1992. *Pierre Bourdieu*. London and New York: Routledge.
- Naumović, Slobodan. 2013. *Fields of Paradox: Three Case Studies on the Europeanisation of Agriculture in Serbia*. Beograd: Srpski geneološki centar.
- Pavković, Nikola F. 2014. *Studije i ogledi iz pravne etnologije*. Beograd: Srpski Geneološki centar.
- Ribić, Vladimir. 2011. *Politička antropologija i moderni svetski sistem*. Beograd: Srpski geneološki centar.
- Sharma, Aradhana and Akhil Gupta. 2006. “Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization”. In *Anthropology of the State: a Reader*, eds. Aradhana Sharma and Akhil Gupta, 1-41. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- Spencer, Johnathan. 2007. *Anthropology, Politics, and the State Democracy and Violence in South Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trouillot, Michel-Rolph, 2001. “The Anthropology of the State in the Age of Globalization: Close Encounters of the Deceptive Kind”. *Current Anthropology* 42(1): 125–137.

⇐ М. Симић, М. Ничић, *Антропологија државе: допринос студија бивше Југославије* ⇐

Vincent, Joan. 1990. *Anthropology and Politics: Visions, Traditions, and Trends*.
Tucson: University of Arizona Press.

Примљено / Received: 19. 01. 2017.

Прихваћено / Accepted: 21. 03. 2017.